

K İ T A P L A R A R A S I N D A

Osman Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, Ankara, 1965, IV+440 s. (*Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarından*)

Çok uzun yıllardan beri bilhassa Anadolu Selçukluları tarihi üzerinde değerli araştırmaları ile tanınan Prof. Dr. Osman Turan, bu eseri ile, bütün Selçuklular tarihini en geniş manasıyla ele almakta, bu münasebetle, Türk tarihinin bir takım meselelerine temas etmektedir. Kaynaklarının mühim bir kısmı malûm ve yayınlanmış olan Selçuklular tarihi üzerinde, bazı münferit meselelere veya Sultan Melikşah (İ. Kafesoğlu), Sultan Sencer, Selçuklu devletinin kuruluş devri ve Oğuz isyanı ve istilâsı (M. A. Köymen) gibi kısa veya uzun devirlere dair çok ciddi ve esaslı araştırmalar mevcut olmakla beraber, O. Turan'a göre, bu büyük devir henüz karanlıklardan kurtulmamış, bir çok meseleleri meydana çıkarılmamış ve aydınlanamamış, hatta bazan da tersine anlaşılmalıdır (s. 1) ve yine ona göre, «Selçuklular üzerindeki çalışmaların henüz yeni başladığını belirtmek maksadı ile, sadece, umûmî mahiyette bir Selçuklu tarihinin mevcut olmadığını, hatta toplu bir siyasi tarih değil, hâlâ kronoloji ve jenerolojiye (aynen) (nesebe) âit meselelerin bile halledilmediğini göz önüne getirmek kâfidir» (s. 17—18). Bütün eserde bu görüşün ifadesi sık sık karşımıza çıkar. Bir yerde de (s. 6, str. 7 v. dd.) «bu kaynak neşri ve tetkiklerinde Türk tarih ve filolojisine yabancı bulunmaktan doğan mukadder hatâlara rastlandığına da işaret etmeliyiz» denilmektedir. Bunlara bakılırsa, tarih ilmi usûllerine tam manasıyla riayet edilerek ve bütün Türk tarihi göz önünde bulundurularak, aynı zamanda Türk dili filolojisine vukuf ile kaleme alınan bir eser karşısında bulunmakta olduğumuzu kabul etmemiz gerekir. Bu itibarla bu eser ciddi bir incelemeye tabi tutulmağa layık ve değer görünmektedir. Fakat *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*'nin sür atle bir gözden geçirilmesi, onun bu esaslara riayet edilerek yazılmadığını, hiç olmazsa planının gerçekleştirilemeyip, mutad usûllerin tatbik edilemediğini, üstelik Selçuklu tarihine bir takım düzeltmeler getirmek şöyle dursun, bu tarihe bir çok ciddi yanlışlar soktuğunu söylemek gerekir. Gerek eserin mahiyeti, gerek bunu neşreden müessesenin ciddiyeti, bazen biraz teferruata girerek, durumun tesbit edilmesini gerektirmektedir.

a) Eserin planı ve tertibi.

Prof. Dr. Osman Turan'ın eseri kaynaklardan bahseden bir giriş ile sekiz bölüme ayrılmış bulunmaktadır. Bölümler şunlardır: I. Menşe'ler ve ilk devirler, II. Kuruluş devresi (Tuğrul Bég), III. Yükselme devri (Alp Arslan), IV. Azamet devri (Melikşah), V. Duraklama ve inhitat devri (Sultan Muhammed ve Sencer; bu arada Kirman ve Suriye Selçukluları), VI. Türkiye Selçukluları, VII. Selçuklular devrinde Türk-İslâm medeniyeti, VIII. Türk-İslâm medeniyetinin inkişaf ve inhitatı.

Yalnız bu bölümlerin göz önüne alınması Türk-İslâm tarihinin çok mühim merhalelerinden birini teşkil eden Selçuklular tarihinin nasıl hemen hemen hiç kavranmamış olduğunu göstermeğe yeter. Ayrı bir devlet olan Irak Selçuklularına bir bölüm ayrılmamış olduğu gibi, Kirman ve Suriye Selçukluları da bir kaç sahife ile geçirilmiş durumdadır. Böyle bir eserde devletlerin tarih içindeki ehemmiyetleri ile mütenasip bir yer almaları gerekeceği bedihîdir.

Bundan başka, yazar, menşe', kuruluş, yükselme ve azâmet devirleri diye bir takım devirlerden bahsediyor gibi ise de, dikkat edilince, bunların daha ziyade hükümdarlara bağlı olduğu hemen görülmektedir. Bu da yazarın kaynakların tesirinden kendini kurtaramadığını, Selçuklular tarihini belirli devirlere ayırıp, bunları incelemeyeceğini gösterir.

Eserin tertipsizliğinin en açık örneği eserin sonunda s. 341—352'de bulunan Türkistan'ın etnik durumu hakkındaki bölümdür ki, bunun hiç olmazsa Selçukluların menşe'i hakkındaki bölümün (s. 26—55) içine yerleştirilmesi gerekirdi. Bunun gibi yine son bölümün 6. kısmı olan «Selçuklulardan önce Türklerin İslâm medeniyetindeki mevki» kısmı (s. 353—359), burada bulunan Selçuklular kelimesine rağmen, bütün eserde tamamıyla bir yama mahiyetinde durmaktadır ve bu esere böyle bir kısım eklemek gerekiyorsa, bunun menşe'ler bölümüne veya medeniyet bölümünün hemen başına konulması gerekeceği bedihîdir. Bu bölümdeki Moğol istilası ve Türk-İslâm medeniyetinin çöküşü kısmı da Selçuklular tarihi için yersizdir. Esasen Moğollar devrinde İslâm medeniyetinin parlak bir şekilde devam ettiğini Prof. Dr. O. Turan da bazan kabûl etmektedir (bk. msl. s. 251, 289, 298, 336 v.d.). Anadolu'nun Moğol istilasından sonra bile, Mevlânâ ve Şadr al-Din al-Künâvî ve başkaları ile, san'atî v.s. ile, yine bu medeniyetin parlak bir devamını teşkil ettiğini, sanırım ki, O. Turan da kabûl etmekte tereddüt etmez. Bunlardan başka bu devirde Çin, Hind ve Avrupa ile doğrudan doğruya münasebetler kurulması, İslâm medeniyetini geniş bir şekilde zenginleştirmiştir. O halde bu bölüm esas bakımından müdafaa edilemez. Bir de burada bahis konusu olan olaylar —biri müstesna— Selçuklular devletinin yıkılmasından sonraya aittir ve bu yıkılma ile ilgili, daha doğrusu onun sonucu olmayan olaylardır. Bir devletin tarihinde onunla ilgili olmayan olaylardan bahsetmenin doğru olmayacağı meydandadır.

b) Eserin giriş bölümü.

Bu bölüm iki kısımdır. Birincisi Selçuklu tarihinin kaynakları hakkındadır. Yazar burada hemen kaybolmuş kaynakları saymağa başlar (s. 1—5). S 5'te de «bize husûsî, mahallî ve umûmî tarih hâlinde intikal eden kronik ve vesikalar yine de büyük bir yekûn tutmaktadır» der. Burada yazarın mevzuu nasıl ele aldığını göstermek için şu cümlesine bakmak kâfidir: «Doğrudan-doğruya Selçuklulara ait tarihler geçen asrın sonlarında Th. Houtema dört Selçuknâme'yi (aynen) neşretmekle başlar. Bu faaliyet M. İkbâl tarafından . . . tenkitli baskıları takip etmiştir» (s. 5—6). Görülüyor ki, yazar kaynakların ne olduğunu söylemediği, bunların ehemmiyetlerinin sebebini izah etmediği gibi, ilk olarak neşredilmiş olan eserlerin ve müelliflerinin adlarını bile vermemektedir. Halbuki tarih tetkiklerinde kaynak araştırmalarının ehemmiyeti ve nasıl yapılması gerektiği herkesçe bilinen bir keyfiyettir. Tarih usûlüne dair kitaplarda da bunun hakkında izahat bulunur. Bunlara göre, böyle bir yerde, en az şu soruların cevapları bulunmalıdır: a) Kaynağın müellifi kimdir? b) Eserini ne zaman yazmıştır? c) Bilgileri kendi müşahedelerine mi dayanır, yoksa başka bir müverrihten mi alınmıştır? Sadakat derecesi nedir? d) Eseri bugüne kadar nasıl muhafaza edilmiştir? e) Bunların ilmî basmaları

var mıdır? v.b. Tabii bunlar da eserler makul bir tertip içine konularak —mesela husûsi eserler, umûmî mahiyette eserler, mektuplar v.b.— verilmelidir. Bütün bu hususlar kısaca anlatılabilir ve Selçuklu tarihinin kaynakları bu kitapta buna ayrılmış olan 17 sahife içinde mükemmel olarak gösterilebilirdi.

Fakat Prof. Dr. O. Türan bunları yapmaktan çok uzak kaldığı gibi, burada verilen bilgileri de, daha doğrusu kaynak ve araştırmaları, bunların neşirlerini ayıklanıp, tanzim edilemeyecek şekilde birbirine karıştırmıştır. Uzaklara gitmemek için, yukarıda verilen misale dikkat etmek kâfidir. Houtsma'nın bastırıldığı ve kendisinin yalnız bir cildinin tercümesinin adını verdiği (s. 5, not 22: "Bu dört ciltten İmâd ud-dîn-Bundârî'ye ait *Nuşrat ul-fitre* K. Burslan'ın tercümesi . . . adı ile neşredildi") arapça eserden hemen sonra Râvendî'nin farsça *Rahat al-şudûr*'u kaydedilmektedir. Halbuki bu eserler tamamiyle ayrı mahiyette eserlerdir. Çünkü, izahtan müstağnidir ki, birincisi Selçuklu vezirlerinin hal tercümesine dair bir esere dayanır ve ayrı kaynaklardan gelir; ikincisi umûmî ve aslî bir Selçuklu tarihi olmak iddiasında ise de, esasî bir seçme şiirler dergisine dayanmaktadır. Burada yazarın iki hatâsını da düzeltmek gerekir: 1. İmâd ud-din- Bundârî yazısı, bilmeyenler için, tabii olarak, bu iki müellifin bir arada çalışarak, bir eser meydana getirdikleri fikrini verirse de, durum böyle değildir. 2. Bundârî'nin metni Houtsma tarafından yayınlanan ve K. Busrlan tarafından tercüme edilen eserinin adı *Zubdat al-nuşra va nuhbat al-üşra*'dır, onun kaydettiği gibi, *Nuşrat ul-fitre* değildir; bu son isim *Zubda*'nın aslı olan 'İmâd al-Din'nin eserinin ismidir.

Bunlar bir tarafa bırakılsın, Selçuklu tarihinin kaynaklarına dair denemeler zaten yapılmıştır. Meselâ son olarak İ. Kafesoğlu'nun Melikşah hakkındaki eserinin, Hârizmşahlar Tarihinin başlarında böyle sistemli verilmiş bilgiler bulunmaktadır. Yazar bunlara ve benzerlerine bakmış olsaydı, burada elbette daha çok tertipli ve tarih anlayışının gerektirdiği şekilde bilgiler verirdi.

Selçuklu tarihinin kaynaklarına ayrılan bu bölümün tarih usûl ve anlayışından uzak olduğu böylece meydana konulduktan sonra, şuna da dikkati çekmek gerekir ki, yazar ileride, hemen her sahifede zikrettiği meselâ *Târîh-i Beyhakî*, Gardîzi, İbn al-Asîr'in *al-Kâmil*'i gibi eserlerden burada hiç bahsetmemektedir Halbuki böyle bir yerde, hiç olmazsa kaybolmuş kaynaklar kadar, istifade edilen kaynaklara da yukarıda gösterilen sualleri cevaplandırarak şekilde yer verilmeli idi. Yazar bunlardan biraz sonra (s. 6): "W. Barthold meşhur *Turkestan* adlı eserinde . . . Selçuklu kaynaklarına bir kısım ayırmıştır . . ." der. Burada yazarın bu tarihinin kaynaklar hakkında verdiği hükümlerden bahsedeceği beklenirse de, hiç de öyle yapılmaz ve bunun eserinin bir örnek olduğu söylenmekle yetinilir. Yazar Barthold'un bu eserini aslından okuyamadığına göre, istifade ettiği İngilizce tercümenin adını bile vermez (bk. not 24), halbuki bir tarihçi için bunları doğru olarak kaydetmenin bir vecibe olduğunu elbette bilir.

Burada, yine aynı sahifede (s. 6), ancak "garabet" şeklinde tavsif edebilecek olan şu iki hususa işaret etmelidir: Doğrudan-doğruya «Selçuklularla ve tarihle uğraşmamakla beraber, Mirza Muhammed Kazvîni . . . müstesna bir mevkie sahiptir . . . Neşrettiği metinler . . . 'den başka, bu hususta yaptığı araştırmaların bir kısmı iki cilt halinde toplanmış olup, . . . Selçuklular üzerinde çalışanlar için bu eserler dâima elde bulunacaktır» (s. 6, str. 18—23). Burada verilen notta (not 25) M.M. Kazvîni'nin *Bîst makâla*'sinin eski bir basması gösterilmektedir. Halbuki Kazvîni *Târîh-i Cihanguşay* neşri ile gerçek bir tarihçidir. Bundan başka *Bîst makâla*, adından anlaşılacağı gibi, 20 makaleden ibaret olup, burada meşhur şair Anvarî'nin ölüm tarihine dair olan makaleden

başka, Selçuklu tarihi ile uzaktan veya yakından ilgili hiç bir makale yoktur; Anvari de burada bir Selçuklu şairi olarak değil, mücerret bir şair olarak ele alınmıştır. Bu ifademizin doğruluğunun isbatını bizzat Osman Turan vermektedir: Bu kadar mühim olarak gösterdiği bu kitap o kadar haşiyeler ihtiva eden bu kitapta —bu yerden başka— bir defa bile zikredilmiş değildir.

Bu sahifede (s. 6) ancak garabet şeklinde tavsif edilebilecek ikinci nokta şudur: Not 23'te, iki eserin türkçeye tercümelemleri anıldıktan sonra, şöyle denir: «K. Susheim'in —aynen!—*el-^cUrâze*'si—aynen!—de bu arada kayda şâyandır». Ondan evvelkilere bakılınca, insan Susheim [I] adlı birinin Selçuklular zamanında yaşamış ve *el-^cUrâze* adlı bir eser yazmış olduğunu sanacak' gibi oluyor. Halbuki *al-^cUrâza fi 'l-hikâyat al-Salqūkiya* Muhammed b. Muhammed İbn Nizâm al-Husayni'nin 711 (1311/1312)'de yazdığı bir eser olup, Süsheim tarafından Kahire ve Leyden'de basılmıştır. Burada asıl bunun M. Ş. Yaltkaya tarafından yapılan türkçeye tercümesi anılmalı idi ki, bu da anılmamıştır.

Aynı karışıklıkla devam eden bu girişi takip etmeğe imkân yoktur. Yazar s. 10—12'de, İslâm muhiti dışında yazılmış eserlerden aynı usulsüzlük içinde bahseder, arkasından (s. 13) Baybars Mansûrî'yi anar ve umûmî vekayinameler yazmış olan Zahabi ile 'Ayni'deki —bu ikincisi ilk defa kaydedilmektedir— iktibaslar ile, bunun kaybolmuş ciltleri hakkında hüküm vermeğe çalışır ve asıl söylenmesi gereken hususları yine söylemez. S. 17—26'da bulunan "Selçuklu tarihi araştırmalarına dâir" kısım aynı tertipsizlik ve ittiratsızlığın bir devamıdır. Daha önce bahsedilen bütün ilim adamlarının, aynı karmakarışıklık içinde, aynı eserler ile, burada da tekrarlanmış olduğu söylenirse, başka bir şey söylemeğe hacet kalmaz sanırım.

c) Diğer bölümler.

S. 27'de başlayan asıl eserin münakaşa zemini olan ve çok önce ele alınmış olmasına rağmen, Prof. Dr. Osman Turan'ın ilk defa olarak kendisi tarafından ortaya atılmış gibi gösterdiği hususlarına (meselâ Selçuklu devletinin cihan tarihindeki rolü) burada şimdilik temas edilmeyecektir. Çünkü bunlar pek çoktur ve bunları göstermek için Prof. Dr. Osman Turan'ın sözlerini hülâsa edebilmek, sonra daha önceki tarihçilerin fikirlerini belirtmek lâzımdır ki, bunun böyle bir tenkit yazısının hacmini çok geçeceği meydandadır. Bundan dolayı burada yalnız yanlışlığı kolayca gösterebilecek olan, fakat aynı zamanda diğer iddiaların esasını teşkil bazı eden noktalara temas edilecektir.

S. 27, satır 14 "Yabgulular (Yâvgiyya, Yâvgiyan)". Selçukluların mensup olduğu Türkmenlerin, Selçuklular gibi, büyük bir zümresi olarak gösterilen bu Türkmenler zümresi O. Turan tarafından tesbit edilmiştir. Fakat bunun filoloji kaidelerine dikkat edilmemesinden ileri gelmiş basit bir yanlıştan ibaret olduğu ve Yabgulular diye bir zümrenin asla mevcut olmadığı ayrıca şu yazıda izah edilmiştir: A. Ateş, *Yabgulular meselesi* (Belleten, Ankara, 1965, XXIX, 517—525).

S. 27, str. 19 v.d. Selçuk kelimesinin imlası ve etimolojisi hususunda verilen bilgiler—başkalarından nakil olanlar hariç— yanlıştır. Şöyle ki, s. 28, str. 2'de yazar «türkçenin fonatik bir kaide olarak kalın seslerden ince seslere doğru tekâmül düşünülür ise»... diyor. Bu yanlıştır. Türkçede kaide olarak böyle bir tekâmül yoktur; ancak bazı kelimelerde, henüz izah edilmeyen sebeplerden dolayı, kalın seslerden ince seslere geçiş görülmektedir; fakat bunlar umûmî değildir; yoksa *av*'ın *ev*, *var*'ın *ver* v.b. olması gerekirdi. Selçuk kelimesi ile ilgili gösterilen, *sal*-, *saldır*-, *saltuk* ve benzerleri daima kalındır. Bunları birbirine karıştırmak yanlıştır. Str. 6'da «*sal*- (*sel*) isim ve fiil

kökünden» deniyor. Bu da yanlışdır. Türkçe hepsi 3 veya 5'i geçmeyen hem isim ve hem kökü olan kelime vardır, fakat *sal-* (tabii *sel'*in bununla alakası yoktur) bunlardan değildir.

S. 28, str. 24 v.d. «Bunun (Dukak'ın) bâzen Yukak şeklinde görünmesi fonetik bir hâdise olup, bu da Ural nehir adının Dayık < Yayık (İbn Fazlan'da —aynen! — Cayih >, Gök-türklerdeki matem merasimi için kaydedilen dohiya (duğ) < yuğ şekillerinin delâlet ettiği üzere, türkçenin tekâmülünde kelimeler ortasında olduğu gibi, başında da bir d < y tebâdüülünün mevcudiyetini gösterir». Evvelâ burada kullanılan < dy'deki işaret yanlışdır. Çünkü y'den d çıkmaz, bilakis d'den z ve y sesleri çıkabilir; bundan dolayı işaret d > y şeklinde kaydedilmeli idi ve tabii örnek olarak gösterilen kelimelerde de işaret yanlış konulmuştur. Sonra burada kullanılan «tebâdüül» tabiri yanlışdır, «tekâmül» demek lâzımdır; «tebâdüülün» fonetikteki işareti ~'dir. Bunlar hakkında, uzaklara gitmek için, Türk filolojisi ile ilgili her ilim adamının elinde bulunması gereken *Philologiae turcicae fundamenta* (Wiesbaden, 1959), s. XXII v.d.'a bakılması tavsiye edilebilir. Bundan başka, söylenilen kural umûmî olmamakla beraber, bazı kelimeler için doğrudur; fakat burada öyle bir durum yoktur. Noktasız olarak yazılmış olan Tukak kelimesinin ilk harfi, arap yazısına göre, ت ا ک v.b. okunabilir; türkçe bilmeyen bir müstensih bunu Yakak, bir diğeri Lokman okumuştur. Bunlara bakılarak, filolojik hükümler vermek yersizdir. Esasen bahis konusu tekâmül bu asırlarda olmuş bitmiş idi; bu isim eğer Tukak > Dukak gibi bir kelimedenden gelmiş olsaydı, bunun yalnız Yukak olması lâzım gelirdi. Nitekim *atak*'tan yalnız *ayak* vardır.

S. 28. v.d. *Tugag*'ın Radloff lugatında bayraktar manasına geldiği söyleniyor ve bu kelime Şeyh Süleyman'daki tugağci kelimesi ile alakalı gösterildikten sonra, Tukak'ın bu kelimedenden geldiği gösterilmek isteniliyor. Bu açıklama çok kifayetsiz ve yanlışdır. Çünkü Radloff'un lugati bütün Türk lehçelerini içine alan bir eserdir. Bir kelimenin orada bulunduğunu söylemek kâfi değildir; orada hangi lehçe içinde gösterildiğini de kaydetmek lâzımdır. Çünkü her lehçenin bir takım husûsiyetleri vardır, zahiren birbirinin aynı görünen kelimelerin, bu husûsiyetlere bakılarak, aynı olamayacağı söylenebilir —veya bilâkis—. Burada da durum böyledir. *Tugag* kelimesinin *tuğ* isim kökünden geldiği meydandadır, fakat bu kelimenin *Tukak* veya *Tokak* ile bir ilgisi olamaz. Zira *tuğ* kelimesi *Divân lûgat al-Türk*'te *tuğ* şekli ile mevcuttur ve bu kelime hiç bir yerde *tok* (*tak*) şeklinde kaydedilmemiştir. Şu halde, XI. asırda *tuğ* veya *Tokak* ayrı ayrı mevcut idi ve bunların aynı olması imkânsızdır. Nitekim *yog* ile *yok* ve benzeri kelimeler de yan-yana mevcuttur ve birbirlerinin aynı değildir. Yazar, bundan başka, umûmiyetle *Dokak* okunan bu kelimeyi neden dolayı *Dukak* okuduğunu da izah etmemiştir.

S. 29, str. 14. *Kavs al-hadid*, doğrusu tabii *al-kavs hadid* veya *kavs hadid*'dir.

S. 32, str. 28. «Selçuk'un oğullarının Tevrat isimlerini taşıması...». Burada yazar her halde «Tevrat'ta geçen isimleri» (Mikâ'il, Mûsâ v.b.) demek istemektedir. Daha doğru olarak bilhassa «musevi adlarını» demeliydi

S. 33, 7. «Oğuzların bir ibâdethanesi (*ve lahum baytun 'ibâla*) ifâdesini delil sanmış...». Yazar başkalarını tenkit ederken, kendisi çok iptidai Arapça yanlışları yapmaktadır. Buradaki Arapça ibarenin doğru okunuşu *va lahum baytu 'ibâla*'dir (doğru iktibas edilmiş ise; yoksa Arapça ibarenin *va lahum baytu 'l-ibâda* olması daha çok muhtemeldir).

S. 33, str. 13 v.dd. Selçukluların islâmiyetten önce musevî olmadığı hususunda ileri sürülen deliller tamamıyla kifayetsizdir. Yazar Selçuk'un oğullarının yahudi adları

taşımasına «olsa olsa Hazarlar ile ticarî ve kültürel menâsebetlerin bir tes'siri gözü ile bakmaktan ve Türklerin ad koyma an'aneleri icâbı saymaktan başka bir mânâ verilemez» demektedir. Burada Türklerin hangi ad koyma an'aneleri kasedildiği belli değildir ve böyle bir an'aneleri varsa, yani mesela hıristiyan olmadıkları halde hıristiyan adları taşıyorlarsa, bunu örnekleri ile göstermeliydi. Bildiğime göre, böyle bir an'ane mevcut değildir. Bundan başka ticarî münasebetler de başka dinin adlarını almağı gerektirmez. Kaldı ki, Selçuklular islâmiyeti kabûlden bir kaç nesil sonra bile, (mesela Sultan Sencer'in Ahmed adı gibi), müslüman adını gölgede bırakan Türkçe adlar kullanıyorlardı. Selçuk'un bazı oğulları musevî adları taşımışlarsa ve bu adlar Mikâ'il ve Mûsâ Yabgu'da olduğu gibi, türkçe adları tamamiyle unutturmuş ise, bunun musevî Hazarlar ile olan ticarî ve kültürel münasebetlerden daha derin ve ciddî sebepleri olmak lâzım gelirdi.

S. 34, str. 14 «Boy beyleri vâsıtası ile feodal bir bağ ile Yabgu'ya bağlı kabîleler birliği . . . » gibi cümlelere çok sık olarak tesadüf olunur. Prof. Dr. Osman Turan, bir tarihçi sıfatı ile, feodalizmin muayyen bir devrede, dinî ve fikrî bir muhitte meydana gelmiş yerleşik halklara mahşus bir nizam olduğunu, esâsını bir «şato» ile çevresindeki halkın, bir asker olan şato sahibine dinî bir ahd ile bağlı bulunduğunu, tâbi olan ile tâbi olunanın ayrı ayrı hukukî vecibeleri olduğunu v.b. elbette bilir. Feodal bağlar da böyle fiilen verilmiş bir anda dayanır. Bu tabir, biraz genişletilerek, yine yerleşik başka halkların içtimâî nizamı için de kullanılabilir ve kullanılmıştır; mesela Bizans feodalizminden bahs olunur, Göçebe Selçuklular arasında burada bahis konusu olan unsurların —şato, asker olan şato sahibi, vassal olan yerleşik, en çok ziraatçi v.s. halk, yapılan yemin v.s.— mevcut olmadığı muhakaktır. Bunlara rağmen yazar bu Türklerde bir çeşit feodalizm tesbit etmiş olabilir, fakat bunu izah etmesi icap eder. Yazarın eserinde, s. 217'de Selçuklu devletinin bünye ve mâhiyetinden bahsederken, bu meseleyi açıklayacağı beklenirse de, burada bu tabir sık-sık kullanılmış, fakat manası belirtilmemiştir. Bundan dolayı eserin çok geniş bir kısmı manasız gibi durmaktadır.

S. 35, str. 10 v.d. «Tabârî'den sonra bâzı islâm kaynakları bu Oğuz unvanını (yânı *Yabgy'yu*), *Cibbūye*, *cabgūye* (türkçede $c < y$ tekâmülü malûmdur) şekillerini nakletmişlerdir». Yazar bu bilgiye kaynak olarak şunları gösterir; 1-Birünî'nin *al-Āsār al bakīya'si*. Burada yukarıda yazdığı kelimeler yoktur, buna karşılık حموه (varyant حموه) vardır. 2- Kazvini *Çahār maqāla*'den naklen «Macd al-Din Adnan'ın *Tārīh-i Türkistan'ı*». Evvelâ bu müellifin adı Adnan değil, Muhammed b. Adnān'dır. Sonra bu parçada adı حموه şeklinde yazılmış (Kazvini bunu حموه okumak istiyor) bir hükümdardan bahs olunur, *cibbūye* gibi bir unvandan değil. Bundan başka bu hükümdar بلخ (aynen) adlı Türk hükümdarı ile akrabalık kurmuş olan ve ona bir zenci hediye eden İran hükümdarıdır. Görülüyor ki, yazar okuduğu metne iyi dikkat etmemiş, bir İran hükümdarının حموه şeklindeki adını *Cabbūya* yazarak, garip yanlışlara düşmüş; bu da yetmezmiş gibi, bu delîle istinat ederek, bir takım hükümler çıkarmak istemiştir.

Ancak onun filoloji bakımından verdiği izah da bu ilmin esaslarına aykırıdır. Şöyle ki, türkçede $c < y$ tekâmülü diye bir kaide yoktur, ancak bâzı lehçelerde $y \sim c$ vardır, yani umûmî Türkçede kelime başında bulunan y 'ler bazı lehçelerde c olmaktadır. Bu değişmenin ne zaman olduğunu bilmiyorsak da, bunun Kırgız-Kazakçada v.b. bulunduğunu (diğer Türkçeki *yiğit*'e karşılık *ciğit*) biliyoruz. Eğer yazarın sandığı gibi türkçede böyle bir değişme olsaydı, bugün türkçemizde y ile başlayan kelimelerin —yukarıda

anılan lehçede olduğu gibi — c ile başlaması gerekirdi. Binaenaleyh yazar, başkalarını filoloji bakımından bilgisizlikle itbam etmesine rağmen, kendisi bu eserinde bu bakımdan tamamiyle bilgisiz gibi fikir ve muhakemeler ileri sürmektedir.

S. 35, str. 17 v.d. Oğuzların şâmânî (kamlar) dinine bağlı buldukları s. 33, str. 11 v.d.'da söylenmişti. Burada ancak «islâmiyetin ulûhiyet anlayışına yakın olarak bir tanrıya, onun kâdir-i mutlak olduğuna... inanıyorlar...» gibi din tarihi ile kabili-telif olmayan bir kaç cümle ilâve etmektedir. Tabîî bu hususta her hangi bir kaynak zikredilmiş değildir.

S. 39, str. 30 Melik ül-Gâzî, doğrusu : al-Malik al-Gâzî'dir

S. 49, str. 18 v.d. «Han sultana . . . mütalâası ile Mahmud'u onları (Selçukluları) Horasan'a nakle râzî ediyor . . . ». Bütün kaynakların verdiği bilgi bunun aksidir. Bilakis Han Oğuzların Horasan'a ve diğer meskûn ülkelere girdikleri takdirde Gazne devleti için teşkil edecekleri tehlikeye Gazneli Mahmud'un dikkatini çekmiştir. Esasen vak'aların devamı —Mahmud'un Selçuklulara elçi döndererek, onların reislerini çağırması, bir bahane ile bunları yakalayıp, Hindistan'a göndererek, onları başsız bırakması da—bunu gösterir.

S. 62, str. 12. al-Fukâ'î yanlışdır, doğrusu : al-Fukka'î'dir.

S. 64, str. 8. «Eşkiyayı (‘ayyarân)». Yazar ‘ayyārân'ı eşkiya zannetmekte ise de, bu büsbütün ayrıdır. Bunlar bir çok şehirlerde teşekkül etmiş eski İstanbul tulumbacıları gibi zümrelerdir ki, toplum içinde bazan iyi, bazan kötü rol oynarlardı.

S. 64, not 13. Hinduşah Sencer, doğrusu meşhur : Hinduşah b. Sencer'dir

S. 74, str. 28. «Musul'un Arap emîri Kureyş (Karvaş)... bu Oğuzları...». Bu hadise sırasında Musul emîri Kırays değil, Kırvaş idi. Kırays b. Badrân ise, 'Ukayl kabilesinden bir arap reisi olup, bu hâdisede Kırvâş'a yardım etmiştir (bk. mesela *Zubda*, trc. K. Burslan). Kırvâş'ın ölümünden sonra bu sahalarda yalnız Kureyş'ten bahsedildiği için, yazar bu iki ismin bir şahsa delâlet ettiğini zannetmiş olacaktır.

S. 78, str. 15—16, «Maslama b. 'Abd ül-Malik». Arapçanın i'râb kurallarına riâyet edilecekse, burada Maslama b. 'Abd il-Malik demek lâzım gelir.

S. 80, str. 19. Malik al-Rahîm. Doğrusu, kaynaklarda olduğu gibi, al-Malik al-Rahîm'dir.

S. 81, str. 28. «Gül-sarıg». Başka bilginleri Türk filolojisine vukufsuzlukla itham eden yazar, bu devirde kelime başında g- bulunmayacağını fark edememiş gibi, bu kelimeyi böyle yazmıştır.

S. 87, başlık ve s. 88, str. 27. «Tuğrul Beg'in dünya sultanı ilân edilmesi». Tuğrul Bey, Fâtîmî halifeliği taraftarlarını bertaraf edip, Bağdad'a girince, halife ona diğerleri arasında Sultân al-mağrib va 'l-maşrik unvanını da ihtiva eden bir takım lekâpları verdi. Yazar bunu «dünya sultanı» şekline çevirip, hemen «Türklerin . . . cihan hakimiyeti mefkûresi . . . Tuğral Beg ile tekrar tarih sahnesine çıkıyordu» hükmünü vermektedir. Böyle bir hüküm verebilmek için, yazarın Tuğrul Beg'in cihan görünüşü tesbit etmesi —meselâ Çin'i, Hindistan'ı, Gazneliler sahasını, Bizans ülkesini, Arabistan, şimâlî Afrika ve Avrupa'yı bilip bilmediğini tesbit etmesi, bunların mühim bir kısmını tabîî biliyordu—, sonra buraları idaresi altına alıp almadığını veya almak için planlar yapıp yapma-

diğini ve bazı teşebbüslerde buludup bulunmadığını göstermesi gerekirdi. Hemen söyli-yelim ki, böyle bir şey asla bahis konusu olmamıştır. Mesela bu günkü Efganistan'da ilerleyip, Gazne yi alması veya Çağrı Bey'e aldırması mümkün' iken, böyle bir şey yapmamıştır. Halifenin verdiği mücerret unvanların fi'len hiç bir şeye delalet etmediğini, Tuğrul Beg'den evvel ve sonra, çok daha az önemli bir çok hükümdarlara böyle, hatta bundan parlak unvanlar verildiğini bir orta çağ tarihçisinin fark etmemesine ve bunlara bakarak, hükümler vermesine şaşmamak kabil değildir.

S. 94, str. 29 v.d. «Sultan (Tuğrul) Rey'e döndükten sonra hastalandı... ve... hayata gözlerini kapadı...». Tuğrul Bey Bağdad'dan dönerken, hastanlamış (Rey'de değil), bu şehirden 20 km. kadar mesafede (o zamanlar için yarım günlük yoldur) bulunan Tacriş'te ölmüştür.

S. 94, not 107. «Yarkısûn surâran ve yaginûn bi't-turkiyye». Burada *yaginun* kelimesi *yugannûn* olacaktır. Arapça *yaginûn* şeklinde bir kelime mevcut değildir!

S. 97 başlık; «Alp Arslan ve Kutalmış ile saltanat mücadelesi». Dili çok mühmel olan yazar burada her halde «Alp Arslan ve onun Kutalmış ile saltanat mücâdelesini» veya «Alp Arslan ın Kutalmış ile...» veya «Alp Arslan ile Kutalmış'ın saltanat mücâdelesini» demek istemektedir.

S. 128, str. 17—21. Yazarın asıl kaynakları nasıl anlayıp, tefsir ettiğine bir örnek olmak üzere, çok mühim bir andaki, Alp Arslan'ın Melazgirt savaşında başlamak üzere olduğu andaki, şu tasvirine bakmak kâfidir: «Sultanın imamı... :—Ey sultan; (aynen) sen Allah'ın başka dinlere zafer va'deylediği islâmiyet uğrunda cihad yapıyorsun; bütün musلمانlar minberlerde sana dua yaptığı cuma günü savaşa giriş. Ben Tanrının zaferi senin adına yazdığına inanıyorum-deyip bir keramet müjdesi ile Alp Arslan'ın mânevîyatını yükseltti».

Burada «Allahın başka dinlere zafer va'deylediği» ibaresinin yanlış olacağı hemen farkedilmektedir; «Dua yaptığı» da türkçe bakımından yanlıştır, dua etmek denilir; «keramet müjdesi» terkininin da manasız olduğu meydandadır, çünkü kerameti evliya gösterir, v.b. Bütün bu ibârelerin İbn al-Aşîr'de bulunan aslı şudur: فقال له امامه:

وقفه ابو نصر محمد بن عبد الملك البخارى الحنفى انك تقابل عن دين وعد الله بنصره
واظهاره على سائر الاديان وارجو ان يكون الله تعالى قد كتب باسمك هذا الفتح فالفهم
يوم الجمعة بعد الزوال في الساعة التي تكون الخطباء على المنابر فالفهم بدعون للمجاهدين بالنصر...

Yani «onun imamı ve fakihî Buharalı, hanefî Abū Naşr Muhammed b. Abd al-Malik ona dedi:—Sen Allah'ın yardım edeceğini ve başka dinlere muzaffer kılacağını va'dettiği bir din uğruna savaşıyorsun. Tanrının bu zaferi senin adına yazmış olmasını dilerim. Cuma günü, zevâlden sonra, hatiplerin minberler üzerinde bulunduğu sırada, onlarla karşılaş; çünkü hatipler mücahidlerin muzaffer olması için dua ederler». Görülüyor ki, burada yazar metni hiç anlamamıştır. İlk cümlelerin hemen anlaşılabilir yanlıştan sonra gelen «bütün müslümanlar minberlerde sana dua yaptığı cuma günü savaşa giriş» cümlesi de zahiren manalı gibi ise de, aslına uymaz; çünkü aslında hatiplerin minberlerde mücahidler için (sana=Alp Arslan için değil) dua ettikleri zavalardan sonra, yani cuma namazından sonra (cuma günü değil), savaşa girmesi tavsiye edilmiştir. Bu basit ve önemli durum böyle tahrif edilirse, güç metinlerin hiç anlaşılmasını olacağı zehabı hasıl olmaktadır.

S. 161, str. alttan 10. «Melikşah'a mahsus av sahaları ve te'sisleri (*Minārat ul-kuran*) vardı». Tarihçi yazar buradaki *minārat al-kurān*'u av te'sisleri sanmış; fakat öyle değildir. Eski bir adete göre, avlanan hayvanların boynuzlarından yapılmış kuleler bahis mevzuudur.

S. 170, str. 14 v.d. «Bu bölge... Eftalit (islâm kaynaklarında *Haytal*, cem'i *hayt-tila*)lerin gelip yerleştiği bir memleket idi». Türklerin veya Oğuzların Belh havalisine çok eski gelişlerinden eserin başında bahsedilse idi, daha çok yarınde olurdu. Bu bilgiler burada yama gibi durmaktadır.

Fakat Eftaltilere islâm kaynaklarında *Haytal* denildiği doğru değildir. Habtal olan kelime yanlış bir nüshadan *Haytal* şeklinde yayılmıştır. Yoksa, Yunancada *f* olan bir sesin Türkçede veya Arapçada *y* olması gerekir ki, filoloji bakımından böyle bir değişimin imkânsız olduğu malumdur. Yazarın yine bununla pek ilgili olmayan bir yer de gösterdiği üzere, daha önce M. Köprülü bunun Abdal Türkleri olduğunu söylemişti.

S. 223. «Selçuklu devrinde din ve mezhepler». Bu bölüm M. Ş. Yaltkaya'nın bir makalesinin gayesi ve hududu anlaşılmeden yapılmış bir hulâsasıdır.

Bu arada müfrit ve mütedil şî'ilerden de bahsedilir (s. 224, str. alttan 6 v. dd.) ki, bunlar yazarın bütün Selçuklu devrinin ruhunu teşkil eden, bir taraftan Nizâmiye medreselerinin kurulmasını ve diğer taraftan Gazzâlî'nin o muazzam eserlerini meydana getirmesini te'min eden cereyanları anlamadığını isbat eder. Bundan sonraki bölüm «Selçuklular ve bâtinîler» (s. 226) de böyledir. Cuvaynî'nin tarihinde ve mezheplere dair aslî kaynaklarda uzun uzun bahsedilen ve Selçuklu devleti içinde hükümdarları bile titreten muazzam gizli bir teşkilat meydana getiren Hasan-i Şabbâh'ın *Dâvat-i cadîda*'sı gibi, yine bu devrin ruhunu teşkil eden fikir cereyanlarının burada adının bile anılmaması bu bölümün mahiyeti hakkında bir fikir verebilir.

S. 225, str. 12. «Dâ'î ve propagandacılar». Yazar dâ'î ile propagandacıyı ayrı şeyler sanıyor. Halbuki Bâtinîlerin halkı kendi mezheplerine dâvet için (dâ'î ism-i faili bundan gelmiştir) türlü yerlere gönderdikleri propagandacılara dâ'î denilirdi.

S. 227, str. 15. «(Hasan-i Şabbâh) Mısır şî'i halîfesi Mustanşir'i ziyaretten sonra...». Bizzat Hasan-i Şabbâh otobiyografyasında «bir buçuk yıl Mısır'da kaldı isem de, Mustanşir'in yakınına ulaşamadım» demektedir (bk. *Cihān-guşay*, III, 190, str. 1).

S. 227, str. 21. v. dd. «Melikşah'ın Hasan Şabbâh'a —her yerde böyle yanlış, doğrusu Hasan-i Şabbâh— yazdığı ihtar mektubu ve cevabı...». Yazar burada bir şey söylemeden bu mektupların hulâsalarını veriyor, sonra s. 230, str. alttan 5 v. dd.'da «mektupların uydurma olduğuna dair olan iddiaların ciddî bir tenkide dayanmadığı ve bu mühim vesikaların bu sebeple kullanılmadığını tekrar belirtelim» diyor. Halbuki bu mektupların uydurma olduğu hemen anlaşılıyor, çünkü burda bizzat Osman Turan'ın aldığı üzere (bk. s. 227, str. 21) bir *Şayh al-cabal*'e hitab edilmektedir. Bu tabir de yalnız Suriye'de dağlardaki kalelerde yaşayan ve kalıntıları bu gün de Suriye'de geniş yaygın faaliyetinde bulunan Bâtinîlerin reisine verilen bir unvandır; İrandaki Bâtinî reislerine hiç bir zaman bu unvan verilmemiştir. Bu mektup mevsuk olsa da, ad olmadan bahsedilen *Şayh al-cabal*'in muhakkak Hasan-i Şabbâh olması gerekmez. Görülüyor ki, yazar ber mutâd «ciddî tenkide dayanmaz» v.b. gibi ilim tabirlerini kullanmakla beraber, bunların icaplarını yerine getirmekten çok uzaktır ve bu mektupları gayri mevsuk sayıp, ona, bildikleri halde, önem vermeyenler haklıdır.

S. 227, str. alttan 9 v.d. «Hasan-i Şabbâh uyuşturucu maddeler (haşhaş) ile dimağlarını bozduğu fedâilere... intihar emrini veriyor». Yazar başka yerlerde de bundan bahsetmiş olduğundan, onun böyle hikâyelerin doğruluğuna inandığı anlaşılıyor ki, bu tamamıyla yanlıştır. Çünkü uyuşturucu maddeleri alanların iradelerinin zayıf düştüğü ve ciddî bir teşebbüse geçemedikleri tıbben ve bir çok misalleri ile sabittir. Bundan başka bir tarihçinin Hasan-i Şabbâh'ın bütün kuvvetini böyle uyuşturulmuş kimselere istinat ettireceğini sanması elbette doğru değildir. Hasan-i Şabbâh İslâm alemine gerçekten bir fikir getirmişti ve bu kadar fedaiyi bununla te'min edebiliyordu.

S. 233. «Selçuklular devrinde ilmin himâyesi ve fikir hürriyeti». Yazar bu bölümü çok sathî bir şekilde yazmıştır. Bu arada bu hususta sonsuz denecek kadar vesika ve eser dururken, bir Çin seyyahının doğru olmasına imkân olmayan bir ifadesini, doğru gibi, kaydetmesi çok gariptir. Bu seyyah Semerkand'da, ezan okununca, kadın erkek herkesin câmie koştüğünü söylemiş. Halbuki kadınların gayet mahdut zamanlarda ve çok mahdut miktarlarda camilere gidebilecekleri meydandadır ve islâmiyeti bilmeyen çinli seyyahın ifadesi aynen böyle ise, onun aldandığı muhakkaktır.

Bundan sonra Hârizm'in fikrî kemalin son derecesine yükseldiği anlatılır. Horasan, Batı İran, Anadolu, Suriye ve Irak'daki, yani Selçukluların asıl hâkim oldukları sahalarda fikrî faaliyetlerden bahsetmeden, Hârizmşahların da bir kısmını İran'dan, yani asıl Selçuklu ülkelerinden getirttikleri alim ve edipler ile meydana getirdikleri bu ilmî ve fikrî hareketten bahsedilmesi esasen doğru değildir.

Yazar burada ilim kelimesini de yanlış kullanmıştır. Çünkü bu kelime bugün *science* anlamındadır, halbuki eski kaynaklarda ve yazarın bahsettiği hadiselerde (bk. s. 234—235) din ilimleri bahis konusudur.

Yine burada bahis konusu olan fikir hürriyeti tabiri de yersizdir. Fikir hürriyeti mefhumu yeni bir mefumdur. Selçuklular zamanında böyle bir şey esasen olamazdı. Bizzat yazarın M. Ş. Yaltkaya'dan nokssan hülâsa ettiği olaylar, meselâ Eş'arîlerin minberden tel'in edilmesi, böyle bir şeyin düşünülmeceğini göstermektedir. Kaldı ki, mesela Bâtîni cereyanlar —imkân nisbetinde— kan ile susturulmağa çalışılmıştır. Esasen yazar bir yerde de (s. 235, alttan str. 7) Sencer'in «fetreti (Bâtîlik ve feylesofların islâmiyeti sarsmalarını) kaldırmak için» Gazâli'yi görevlendirdiğini, bizzat bu müelliften naklederek, söylemektedir.

S. 234, str. alttan 8 v.d. «Sandali... —zirâ hükümdarların en iyisi âlimleri ziyaret eden... şeklinde izâh ederek, devrin mükemmel zihniyeti ortaya koyar». Bu söz Sandali'nin izahı değil, Peygamber'in bir hadîsidir.

S. 238, str. 2 v.d. «Esâsen medreseler Beth ve Buhârâ'da mevcut eski budist *Vihara*'larını taklit ile kurulduğu sanılmaktadır... Cuvaynî Buhârâ adının putperestlerce ilmin toplandığı yer manasında *Buhâr*'dan geldiğini...» söylemektedir. Yazarın, notunda gösterdiği *IA*'da İslâm âleminde medreselerin nasıl kurulup, yayıldığı hakkında çok ciddî ve esaslı bilgiler vardır. Müslümanların medreseleri kurmak için budist örneğe muhtac olmuş olmaları çok uzak bir ihtimaldir. Buhara adının da «mabed» manasına gelen *vihara*'dan geldiği, bu kelimenin yeni farsçada «bahâr» şeklinde mevcut olduğunu, her hangi bir lugata bakılarak, gösterilebilecek bir gerçektir ve bu son kelime şiirde de kullanılmıştır. Bunun «mecma-ı ilm» olduğunu sanan Cuvaynî'nin yanlış bilgi-

sini nakletmek doğru değildir; esasen o mabed manasına gelen *bahâr*'ı da *biḥâr* yazarak, bu meseleyi anlamadığını göstermiştir.

S. 239, str. 25 v.dd. «Bağdad'da 1234'de açılan Mustanşiriye medresesinde...». Irak Selçukları 1194'te yıkılmış olduğuna göre, bu medreseden burada bahsetmek yersizdir. Bunun arkasından da Moğollar devri alimi Naşir al-Din Tūsi'nin talebesinden bahsedilmesi de yersizdir.

S. 241, str. 1 v. d. «Selçuk (!) devrinde tıp tahsili... büyük hastahanelerde yapıyordu... Şamlı Muhaddel (?) adlı bir tabip,... 1232'de ölünce...». Görülüyor ki, bundan evvelki kısım gibi, yazar burada da Selçuklu devri diyerek, bu devir ile ilgisi olmayan olaylardan bahsetmektedir.

S. 244, str. 16. «Küşek'in kitaplarını... Sencer'in kütüphanesinde gördüm. Sultan bu kitapları mütalâaya çok düşkün idi ifadesi ile Sencer'in kültür durumunu aydınlatan çok mühim bir bilgi vermektedir». Buna istinat eden yazar bütün kaynakların ittifak ettikleri ve bir mektubunda bizzat Sencer'in söylediği, bu hükümdarın Arapça okuma yazma bilmediği hakkındaki bilgileri çürütmekte ve bunu tebarüz ettiren Barthold'un «fahiş bir hataya düştüğünü» göstermektedir. Fakat ne yazık ki, hataya düşen yine Prof. Dr. O. Turan'dır. Çünkü «mütalâaya çok düşküdü» diye tercüme ettiği ibarenin aslı «onun hakkındaki iyi inancından dolayı, kitaplarına değer verirdi»'dir ve burada okuma bahis mevzuu değildir; bu değer verme onları çok yüksek baha ile kütüphanesine satın aldırması suretiyle olabilir. Nitekim daha başka bir çok hükümdarlar, bizzat Sencer gibi, anlamadıkları arapça ve farsça güç şiihlere de çok «meşguf» idiler. Bir de şu vardır ki Sencer, oldukça kültürlü bile olsa, elbette tıp kitapları okumak aklına gelmezdi.

S. 289, str. 4 v.d. «Resim ve heykelin islâm dünyasında yayılmasında türk san'atinin büyük rolü olup, biri Selçuklular ile... kendini gösterir». İslâm âleminde daha Emevîler zamanında mevcut olan resim inkâr edilecek olur da, Türklere öncelik verilme istenirse, hiç olmazsa Gaznelilerden, Mahmud Gaznevî'den başlanması lâzımdır. Onun sarayının duvarları tablolar ile kaplı olduğu gibi, bugün mevcut olan Leşkerghâh harabelerinin duvarlarında aynı hükümdarın sefere giden askerlerini tasvir eden, Turfan freskleri gibi, freskler vardır. Yazar aynı yerde Tuğrul Bey'in meşhur sahte sikkesinden sonra, hemen Mavlânâ'nın rum ressamından bahsetmekle ne kadar fikrî teşevvüs içinde bulunduğunu göstermektedir. Çünkü kaynaklarda Mavlânâ'dan daha eski, Selçuklu hükümdarlarına ithaf edilmiş olan resimli kitaplardan bahis vardır (bk. mesela Râvandî, metin, s. 44, 57; trc. s. 42, 56 v.dd.).

S. 303, başlık. «Selçuklular hakkında islâm mütefekkirleri» Bu başlıkta galiba «... mütefekkirlerinin düşünceleri» gibi bir veya bir kaç kelime düşmüş!

S. 303, str. 10 v. d. «Fakat X. asırda İran dualist ve mezdekçi fikirleri müfrit şii hareketleri halinde İslâm dünyasını kemirmeğe başlamış...». Her yerde olduğu gibi, burada da yazar mâna ve mahiyetine dikkat etmediği meselelerden bahsediyor. Sünnî islâm müellifleri Bâtınîler hakkında böyle bir isnatta bulunmuşlar ve Bâtınîler de bunu şiddetle reddetmişlerdir. Ve esasen böyle bir şey bahis konusu olamaz. Çünkü Bâtınîlik fikirleri Irak'ta doğmuş, Hicaz ve Bahreyn'de gelişmiş, kuzey Afrika'da, Mısır'da bir devlet —Fâtımîler devleti— meydana getirmiş, buradan Mısır'a gelmiş Naşir-i Husrav veya Hasan-i Şabbâh ile —veya onların gönderdikleri dâiler ile—İran'a geçmiştir.

S. 312 v.d. Selçuklular devrinde Türk dili ve edebiyatı. Bu bahis tamamıyla lüzumsuz ve tertipsiz bilgiler ile doludur. Meselâ s. 313'te türkçe hakkında çok meşhur olan XII. asırdaki bir söz nakledildikten sonra, bu sahifenin altında (str. alttan 14) milâddan önce II. asırdan bahsedilmektedir. Burada da yazar Türk dilinin tarihine dair eskimiş bilgilerden bile habersiz görünmektedir. Mesela eski türkçeden yalnız bir kaç kelime kaldığını söylüyor, fakat bir şiir parçasından bahsetmiyor. Bu kısımlar için hiç olmazsa *Fundamenta*'ya bakılmalıydı.

S. 315, str. 25: «XIII. asır ortalarında Uygurların eski ve yeni illerini ziyaret eden Cuvayni'nin onların kitaplarından... malûmat aldığı» söylenir. Yazar uygurca bilmeyen Cuvayni'nin sözlerine bakacağına, elimizde o kadar mebzûl olan ve bir kısmı basılmış bulunan —M. F. Köprülünün *Edebiyat tarihi*'nde mezkûrdur— kitaplardan ve meselâ *Sekiz Yükmek*'ten v.b. bahsetseydi daha çok yerinde olurdu.

S. 321, str. 17'de Karaman-oğlu Mehmed Bey'in türkçeyi resmî dil yapma teşebbüsünden bahsederken. «Esâsen bu harekette millî duygunun mu, kültür durumlarının mı daha fazla rol oynadığını tesbit edecek delîle sâhip değiliz» gibi bu güzel hareketi gölgeleyecek mütalalar serdedilmesi doğru değildir.

S. 321. «Selçuklular ve Avrupa medeniyeti». Bu bölüm de diğerleri kadar karışık ve yanlış mütalalar ile doludur. Burada ancak başlıcalarına işaret edilecektir. Yanlış ilk başta söylemek gerekir ki, bahsedilen hadiseler Selçuklular ile ilgili değildir. Mesela s. 325'te Haçlıların XII. asırda, yani Selçukluların yıkılmasından sonra, Şam'da al-Malik al-Kâmil'den tıp, riyâziye v.b. kitapları istemeleri acaba ne suretle Selçuklular ile ilgili olabilir? Bunun gibi Birûni de Gazneliler devrinin ve Gaznelilerin âlimidir (str. 18 v.dd.). Sicilya'da Normanlar doğrudan-doğruya Araplar ve arapça ile münasebet kurmuşlardır. v.b. v.b.

S. 327, str. 22 v.d. «Cebir ve *logaritma* IX. asır Orta Asya âlimi ... al-Hârizmî'nin ... hâtırasını taşır». Kendi ifadesi ile al-Hvârizmî Selçuklulardan iki asır öncedir. Sonra logaritma yeni bulunmuş (XVII. yüzyıl) bir hesap usûlüdür. Bunun al-Hvârizmî ile hiç bir ilgisi yoktur. al-Hvârizmî ile ilgili olan kelime *algorithme*'dir ki, rakamlar ile yapılan hesap demektir.

S. 332 v.dd. Eserin sonu Selçuklu tarihi ile ilgisi olmayan bir takım düşüncelerden ibarettir. Ancak burada s. 342—343'ten şu ibarelere dikkati çekmek yerinde olur: «... Moğolları da çok defa Türklük şumûlü içine almış ve bu da zamanımıza kadar devam eden bazı tarih tetkiklerinde bir takım hatalara ve karışıklıklara sebebiyet vermiş ve hatta Türkiye'de yeni bir tarih fantezisi ile bu görüş mektep tahsiline kadar gelmiştir». Bu sözlerin Selçuklu tarihi ile ilgisizliği bir tarafa bırakılsın, her halde Türklere çok yakın olan ve kendilerini bir zaman Türk göstermiş ve Türk şeceresine bağlanmış bulunan bir kavmi Türk sayıp-saymamak ve bunu münakaşa mevzuu yapmak bu eser için tamamıyla yersizdir.

S. 378, str. 12 : «Cuvayni'ye göre... (Merv'de) şehit mikdarı 1.300.000 kişiye yükselmiş idi ; Ibn al-Aşir'e göre, ölümlerin mikdarı 700.000 kişi olup...». Burada bütün bahis Moğolların islâm âleminin inhitatına sebep olduğunu göstermek gibi, yazarın kendine has bir iddiasını isbat zımmında zikredilmiş olup, Selçuklular mevzuu ile hiç bir ilgisi olmadığından, meskût geçilecekti. Çünkü yazar bunu söylerken, Anadolu'da Mevlânâ ve Ibn al-Arabî ile biraz evvel andığı Naşir al-Dîn Tusi'nin ve daha bir çok hareketlerin, islâm medeniyetinin en yüksek noktalarını teşkil ettiğini söylemiş olduğunu

unutmuş görünmektedir. Burada tebarüz ettirmek istenilen şey, yazarın, bir tarihçi sıfatı ile. Merv'de Moğol istilâsı sırasında, yukarda kaydettiği miktarda nüfusun mevcut olabileceğini, —daha doğrusu, bunlar ölenler olduğuna göre, asıl nüfusun daha fazla olabileceğini— düşünmesidir. Böyle bir düşünce ile tarihin anlaşılmasına imkân yoktur.

c) Diğer hususlar.

Ciddî bir tarih eserinde dil ve transkripsiyon hata ve ittiratsızlıkları da ciddî bir tenkid mevzuu olurdu; fakat Prof Dr. Osman Turan'ın eserinde türkçe ifâde yanlışları —çok basit biri, s. 3, str. 18: bunlardan hangilerinin Selçuklulara mahsus olup olmadığını bilmiyoruz—, transkripsiyon yanlış ve ittiratsızlıkları —meselâ s. 3, str. 2, Hukamâ, Kifti, Al v.s. v.s. yalnız bu sahifede yüzlerce!— o kadar çoktur ki, bunları saymanın ve göstermenin imkânı yoktur. Esasen bütün eserin mahiyeti böyle bir zahmeti tamamiyle gereksiz kılmaktadır.

Son olarak denilebilir ki, Prof. Dr. O. Turan'ın eseri ilim alemimiz için büyük bir hayal kırıklığından başka bir şey getirmiş değildir.